

SA POBLA.
EN FEMENÍ PLURAL I SINGULAR

Isabel Peñarrubia Marquès

AGRAÏMENTS

Isabel Peñarubia
Fotografies arxiu Joan Llabrés i UIB
Espai de Dones - sa Pobla

PRESENTACIÓ LLIBRE ISABEL PEÑARRUBIA

És possible escriure la història de sa Pobla sense la figura de la dona? Indubtablement la resposta és NO. Història, amor a una terra i a un lloc, i la figura de la dona es donen la mà des de temps immemorials, i així ho posa de manifest Isabel Peñarrubia Marquès al llibre que tens entre les mans.

Els antecedents de la història de les dones al nostre poble es troben a l'època naviforme i talaiòtica. Així ho recull l'autora a aquest llibre on destaca sobretot la importància del protagonisme de les dones comunes a una societat que s'ha anat formant any a any, segle a segle.

La idiosincràsia poblera, lligada estretament a la terra i l'agricultura, ve impregnada des de l'època talaiòtica, passant per l'època romana, l'Edat Mitjana fins a arribar a l'època actual. Durant tota la història el paper de la dona dins la societat poblera ha sigut cabdal per poder entendre el que som avui en dia. L'autora del llibre descriu aquest "recorregut" per la història poblera des d'una perspectiva plural fins a arribar al segle XX.

Des de la perspectiva del femení singular, Peñarrubia, s'endinsa a descobrir-nos figures tan importants pel nostre poble com Joana Aina Peretó de Vidal i Serra de Marina, Francesca Serra de Gaieta i Serra de Marina, Emília Sureda i Bimet o Antònia Buades Vallespir, Madó Buades.

El meu reconeixement més sincer a la historiadora Isabel Peñarrubia per aquest treball sobre la igualtat, la dona i l'amor i estimació a la terra poblera.

Biel Ferragut Mir
Batle de sa Pobla

SOM PERQUÈ FOREN

“El paper de la dona dins la societat ha estat, és i serà, indiscutiblement, imprescindible per al desenvolupament social. La dona, com a dona, s’ha vist apartada de la cultura per la mateixa estructura social. Aquest fet representa una important xacra que costa de rompre i que no permet arribar a una igualtat real entre totes les persones. La construcció social de dona s’ha fet sempre com aquell element distant i contrari a l’home que, alguns filòsofs com Baudrillard, anomenen l’alteritat. Aquest concepte no és més que el plantejament des de la diferència, conceptualitzat com aquell element negatiu i distant respecte la figura masculina. Per dir-ho així, tot allò que és representat per l’home és bo, valent i virtuós; en canvi la dona és vista com la cosa dolenta i feble. Tanmateix, cap de les revolucions històriques hauria estat possible sense la dona que, de manera silenciosa i silenciada, ha actuat de catalitzador dels processos igualitaris i democràtics.

La dona, desplaçada al segon pla, ha nodrit la democràcia, sobretot des de la configuració del nou model polític, després de la Revolució francesa. Revolució que, no només configura un nou paradigma polític, sinó un nou paradigma social i familiar. Aquest nou darrer paradigma desposseeix de la propietat a l’home (sui iuris) dels membres familiars (alieni iuris). Aquesta nova estructuració social permet una passa gegant cap a la sobirania social, democràtica i fins i tot personal, no només de les dones sinó de tota la societat. Precisament perquè quan avança la dona avança tothom. Llavors no s’entendria, de cap de les maneres, una societat democràtica sense igualtat i, precisament, això és un indicador que encara hi ha molta feina per fer.

En aquest llibre que teniu a les mans es posa cara i ulls a tres dones pobleres que treballaren pel poble, revolucionàries en el seu cercle social i en la seva època, destacades per fer una labor diferenciada. Esper, de bon de veres, que la història passada encoratgi la història del futur per treballar cap a la igualtat visibilitzant la dona en qualsevol dels àmbits.

Antoni Simó Tomàs i Canyelles,
Primer tinent a batle de Cultura, Participació Ciutadana i Innovació.”

SA POBLA. EN FEMENÍ PLURAL I SINGULAR

Isabel Peñarrubia Marquès

A sa Pobla com a qualsevol indret del món les dones, - sempre si més no la meitat de la població, - han fet història però, en canvi, no apareixen en la documentació. I allò greu és que d'altres col·lectius subalterns i marginats de la història, com serien pagesos, obrers, aturats, heterodoxes etc., no apareixen singularitzats, amb noms, però, almenys, hi són presents en plural: com a protagonistes de revoltes, associacions, ma d'obra o de la repressió que patiren. En canvi el col·lectiu femení, majoritari sempre, ha deixat poc rastre en les societats patriarcals tant en singular com en plural. I per això es necessita per a fer història de les dones tenir una perspectiva feminista i una gran dedicació per a saber interrogar les fonts. Amb aquests paràmetres ens hem acostat a la història de les pobleres i, comptant amb pocs estudis sobre la vila, hem intentat treure les dones de la invisibilitat, en les èpoques que ja han estat estudiades respecte als homes.

PREHISTÒRIA

Femení plural

Les dones de l'època naviforme i talaiòtica

A partir del 1600 a. C. els habitants de Mallorca feren navetes per viure-hi i s'agruparan en petits poblats; aquells primers balears retien culte als principis de fertilitat i de renovació de la vida, la ubicació dels quals s'imaginava al món subterrani i els estudiosos, després d'haver investigat les troballes de les coves des Càrritx i des Mussol (Ciutadella), han deduït que tenien referents simbòlics femenins. Els enterraments en coves ens informen que hom hi sepultava, sense cap discriminació, persones d'ambdós sexes que tenien vincles de parentiu. Vivien dels seus ramats de cabres i ovelles que complementaven amb una certa agricultura. Les ofrenes funeràries i l'anàlisi forense respecte a l'alimentació fan concloure que no existia desigualtat en l'accés a la riquesa ni en el consum d'aliments per raons socials ni de sexe i que el treball i la propietat eren comunitaris. La freqüència de contactes entre els poblats i l'escassetat de relacions violentes i d'exclusió entre les comunitats, permet d'explicar la notable uniformitat observada en les formes arquitectòniques, els objectes i els costums.¹

Devers el 850 a. C., es consolidaria el període talaiòtic, l'abundància de talaiots i poblats suggereix que la densitat demogràfica devia ser elevada. La seva economia continuaria essent fonamentalment de

---

1 V. Lull, R. Micó, C. Rihuete Herrada i R. Risch *La prehistòria de les Illes Balears i el jaciment arqueològic de Son Fornés (Montuïri, Mallorca)*, Fundació Son Fornés (Montuïri 2001), p. p. 13-95.

base ramadera amb algun tipus d'agricultura. Pel que fa a l'artesania destaca la utilització d'adornaments, instruments i armes de bronze, la producció de recipients de ceràmica i altres estris de pedra i os. Però allò que es considera com el posttalaiòtic és el resultat d'una evolució vers el militarisme i la jerarquització social, en base al grup dominant dels foners, incrementant-se a partir del segle V a. C., quan es detecten incendis i signes de violència. D'altra banda, els habitants dels poblats talaiòtics, sense deixar la ramaderia com a activitat bàsica, varen evolucionar fins al segle esmentat donant una major importància a l'agricultura cerealística.² Paral·lelament van sorgint noves formes d'organització social amb grups domèstics majors i que ja no feien servir els mecanismes comunitaris de producció i de distribució que havien caracteritzat els segles anteriors. Sembla com si l'ordenament cívico-polític i de solidaritat econòmica representat al primer talaiòtic hagués evolucionat vers formes d'organització que tendien a una jerarquia social.

Les troballes ens fan deduir que una part de la població indígena estava interessada en adquirir certs productes de fabricació púnico-ebussitana (vi, vaixelles de luxe, objectes sumptuosos de metall) que bescanviarien amb els mercaders d'Eivissa que romanien llargues temporades a s'illot de Na Guardis. Aquests obtenien productes agraris de qualitat d'altres colònies cartagineses i, per tant, només haurien estat interessats a bescanviar llurs mercaderies a canvi de l'enrolament a les seves fileres dels foners balears. Els quals cobrarien els seus salaris mitjançant els productes exòtics esmentats i també, segons expliquen les fonts clàssiques, amb l'adquisició de vi i de dones esclaves. Els foners reclutats

---

2 V. Lull, R. Micó, C. Rihuete Herrada i R. Risch *La prehistòria...*, op. cit., p. p. 71-73.

des del segle V a. C., - per a les campanyes dels exèrcits cartaginesos contra les colònies gregues de Sicília i després contra Roma, - foren nombrosos i molt apreciats.

Per la seva gran especialització, aquests homes rebien un ensinistrament militar addicional en el marc d'una societat patriarcal.

Hom disposa de poques dades encara per a valorar el paper de les dones en aquella societat. Les fonts clàssiques parlen del protagonisme de les mares en la iniciació en l'ús de la fona des de la infantesa, la qual cosa suposaria la destresa femenina en el maneig d'aquesta arma. Tenint també en compte que per tal d'alliberar un important contingent de foners de les tasques productives, seria necessari comptar amb la ma d'obra femenina per a les tasques agrícoles i ramaderes, - ultra la cura dels infants, -podria semblar que la dona d'aleshores gaudiria d'un estatus igualitari. Nogensmenys, les fonts clàssiques desmenteixen aquesta hipòtesi quan relaten el costum dels parents masculins i dels amics del nuvi de tenir dret de mantenir relacions sexuals amb la núvia abans que el cònjuge mateix. Això deixa traslluir que la sexualitat de les dones estava controlada pel col·lectiu masculí al qual quedaven vinculades en contreure matrimoni.³

L'abundant nombre de restes arqueològiques al terme de sa Pobla indica l'existència d'una agricultura i d'una ramaderia productiva ja des de la prehistòria.⁴ A sa Pobla hi ha nombrosos vestigis del període talaiòtic entre els quals es poden citar les coves d'enterrament de Gaieta Gran, la necròpolis de Garriga Tancada, els talaiots des Claper Gros, de

3 V. Lull, R. Micó, C. Rihuete Herrada i R. Risch *La prehistòria...*, op. cit., p. p. 75-82.

4 Arnau Company i Bernat Campins "Sa Pobla" a *GEM*, tom 13, p. 195.

sa Paret des Moros a Gaieta Gran, de Son Cebrià, de Son Cladera, el poblat del pujol d'en Font de S'Ubac, etc.⁵ A la possessió Talapi existeix també el talaiot des Vilar, a prop del qual, devers el 1952, un pagès llaurant va trobar un cap de bou de bronze del darrer talaiòtic i que es podria datar entre els segles IV-II a. C. Dita escultura que es troba al Museu de Mallorca és de factura molt semblant a la dels Bous de Costitx però fet amb una tècnica i uns acabats més acurats; el cap es feu a la cera perduda i té 0,320 m. i tant aquest brau com els altres semblants procedeixen d'habitacions-recintes de poblats i no de coves d'enterrament.⁶ El cap de brau de Talapi remata una banya, la base de la qual acaba en una placa plana circular trepada per fer-hi passar els perns de subjecció. Això indica que es destinava a ser instal·lat dalt d'un pal sagrat o directament a la paret del santuari, presidint en un lloc preeminent de la litúrgia.⁷ Als terrenys de la possessió Talapi s'hi han trobat monedes cartagineses i romanes, motlles per fondre bales de plom i ceràmica púnica,⁸ no sabem si els motlles i el plom havien estat fabricats a l'Eivissa púnica o a Mallorca.⁹ Tot plegat són indicis de l'existència d'un santuari i d'un poblat del darrer període talaiòtic, encara per excavar que comptaria amb una élite de foners.

El culte al brau es basaria en la simbologia que representava aquest

5 Martí Canyelles, Margalida Pujals, Sara Ripoll i Alexandre Seguí *Sa Pobra. La gent, el medi, la història*, Ajuntament de sa Pobra, sa Pobra 2003, p. p. 52-55,

6 Joana Maria Gual Cerdó *Figures de bronze a la protohistòria de Mallorca*, Govern Balear, Palma 1993.

7 Manuel Calvo Trias i Victor M. Guerrero Ayuso "La cultura talaiòtica. Dels inicis al segle VI a. C." dins *Història de les Illes Balears*. Dirigida per Victor M. Guerrero, volum I, Edicions 62, Barcelona 2004., p. p. 93-170..

8 Damià Ferrà Pons i Josep Mascaró Passarius *GEM*, tom17, p. p. 103 i 104.

9 Arnau Company i Bernat Campins "Sa Pobra" a *GEM*, tom 13, p. 187.

bòvid: la força per a la guerra, l'esforç per aconseguir el menjar i la fertilitat per tal d'assegurar la pròpia descendència i la fecunditat del ramat.¹⁰ L'estatuària taumomorfa, abundant a tot Mallorca, està lligada tant als santuaris com a les necròpolis d'alt rang, encara que és fa molt difícil contextualitzar l'esmentat cap perquè les repetides llaurades haurien desfet el jaciment.¹¹ Els braus devien simbolitzar conceptes de vigor i potència molt congruents amb una ideologia que enaltia el militarisme dels foners posttalaiòtics. Els bous i els guerrers de bronze eren costoses figures que donaven culte a referents masculins, això, junt amb l'absència de representacions femenines, s'hauria d'interpretar com la simbologia d'un sector masculí que enaltia el seu domini sobre altres col·lectius, entre ells el de les dones.¹² A més a més, els bòvids eren animals bàsics per als talaiòtics no només per a llur alimentació sinó també com animals de tir i segurament a les terres pobleres, especialment a s'Albufera, hi devien pasturar guardes de bòvids, com es donà en d'altres períodes històrics.

Les Romanes

Durant l'època romana al terme de sa Pobla es consolida la trilogia mediterrània, principalment els cultius de cereals i vinya i la ramaderia. L'activitat comercial es documenta a Crestatx on s'han trobat monedes,

---

10 Veure Josep Obrador Cladera *El Cap de Bou de Talapi*, Edicions Documenta, Palma 2017.

11 V. M. Guerrero i M. Calvo "Religiositat en la cultura talaiòtica" p. p. 44 i 45 de *Atles d'Història de Mallorca. Gran Enciclopedia de Mallorca*, volum XXV, PromomallorcaInca 2005.

12 V. Lull, R. Micó, C. Rihuete Herrada i R. Risch *La prehistòria...*, op. cit., p. p 82 i 83.

ceràmiques i àmfores.¹³ Crestatx té una etimologia incerta però en tot cas és de procedència romana. Joan Corominas n'ha donat dues versions relacionades o bé amb un campament romà o bé amb un claustre paleocristià. A sa Tanca des Moros des Molinàs els romans bastiren un aqüeducte damunt una muralla megalítica preexistent. Tenien un complex sistema de regadiu amb alguns aqüeductes subterranis usats per a la distribució de les aigües abundoses de la font d'en Borràs, també coneguda com a font de s'Ull. Aquesta captació multiplicada d'aqüífers donava aigua sobrada per a regar les hortes i allargar la xarxa i la distribueix fins a les platges d'Alcúdia.¹⁴

Aquestes troballes apuntarien a l'existència d'una explotació agrícola romana encara per investigar. Els terrenys propers a sa Pobla amb fèrtils camps de conreu i tan ben situats en la principal via romana que unia Pollentia amb Palma degueren tenir algun nucli de poblament rural; tal vegada es tractava d'una vil·la com la que recentment s'ha trobat a prop de Son Servera, en explotació almenys fins al segle V i que devia pertanyer a rics terratinents per comptar amb unes terres privades. Donada la sofisticada tecnologia de regadiu trobada a Crestatx, tot apunta a que correspondria a les terres d'una *villae* d'una o d'un gran propietari que podria repartir la seva residència entre les ciutats romanes de Pollentia o Palma i la villa poblera. Durant l'Imperi aquestes famílies de ciutadans romans fonamentaven la seva riquesa en la propietat de la terra, explotada amb avançades tècniques i optimitzant la productivitat de la força de treball, comptant molt sovint amb les instal·lacions a on

---

13 Arnau Company i Bernat Campins "Sa Pobla" a *GEM*, tom 13, p. 195.

14 Josep Obrador "Crestatx" a *GEM*, tom 4, p. 202 i 203.

es transformava el producte.¹⁵

Sabem que, durant el Baix Imperi, a Mallorca hi hagué importants explotacions agrícoles dedicades a la trilogia mediterrània i amb ma d'obra esclava i les troballes de Crestatx podrien correspondre a una d'aquestes.¹⁶ Pel que feia a l'existència d'esclaus i esclaves, s'han trobat a diferents necròpolis de Mallorca algunes làpides que fan referència a esclaves i llibertes tant urbanes com a rurals.¹⁷ En alguna d'elles s'esmenta que vivien en *contuberni*, que era la unió estable entre esclaus o lliberts, ja que el dret romà només reconeixia el matrimoni entre ciutadans romans. Aquesta convivència conjugal necessitava l'autorització dels amos dels dos servents. Si la mare era esclava, la descendència d'aquesta unió seria esclava perquè seguiria la condició de la mare i seria propietat del seu amo; els esclaus no tenien dret a formar una família. Durant el Principat els emperadors concedien a alguns lliberts l'equiparació amb els lliures, *ingenui*, però, llevat d'aquestes excepcions, els lliberts no pogueren contreure matrimoni amb els lliures fins al regnat de Justinia. Els esclaus mallorquins eren de diferents països però també n'hi havia d'antics indígenes talaiòtics. D'altra banda, encara s'han trobat làpides sepulcral d'indígenes mallorquins del s. IV –V amb noms no romans. El fet que les inscripcions fossin en llatí i adoptessin per a datar la seva

---

15 Fernando López Pardo “L'arxipèlag balear durant la República i l'Alt Imperi” p. p. 338-388 dins *Història de les Illes Balears*, dirigida per Victor M. Guerrero , volum I, op, cit., p. p. 370-372.

16 Noé Villaverde Vega “El Baix Imperi i les èpoques vàndala i bizantina” dins *Història de les Illes Balears*. Dirigida per Victor M. Guerrero , volum I, op, cit., p. p. 389-411. I per al període precedent Fernando López Pardo “L'arxipèlag balear durant la República i l'Alt Imperi” p. p. 338-388 dins *Història de les Illes Balears.*, op. cit.

17 C. Veny *Corpus de las Inscripciones Baleáricas hasta la dominación árabe*, (Roma 1965), p. 87.

mort la nomenclatura romana suposa que en aquells segles ja s'havia culminat el procés de romanització entre tota la població mallorquina que, a més a més, des del 212 havia accedit a la ciutadania romana.

Tenim constància de què a Mallorca i, en concret a Pollentia, també hi hagueren dames romanes terratinents ja que no s'ha d'oblidar que les normes del dret civil durant l'Imperi permetien a les dones amb dret romà controlar i disposar dels seus propis béns.¹⁸ Les al·lotes contreien matrimoni molt joves, entre els 14 i 15 anys, tot i que durant l'Imperi ja no eren obligades pels pares a casar-se amb algú que no volguessin i com es casaven amb homes molt més grans que elles aviat enviudaven. A partir d'aleshores, elles administraven les propietats familiars. Les romanes apareixen com eficaces col·laboradores de la tasca pública dels seus marits, fills i germans, mitjançant l'entroncament via matrimoni amb una família poderosa o contribuint amb els seus propis béns. En la societat provincial, com la balear, aquestes ciutadanes de les oligarquies urbanes varen ser les que realment promogueren els ideals de la família romana, profundament patriarcal, i llur concepció inherent d'allò femení, encarnat en la matrona; de manera que es pot parlar de dones romanes nascudes a Mallorca que reproduïen l'estatus de la societat romana.¹⁹

Les illenques de ciutadania romana igual que les de Roma i d'altres províncies de l'Imperi, no varen arribar a plantejar-se objectius fora

---

18 Noé Villaverde Vega "El Baix Imperi i les èpoques vàndala i bizantina" op. cit., p. 394. Bonnie S. Anderson y Judith P. Zinser *Historia de las mujeres: una historia propia*, vol. I, op. cit.

19 Rosa María Cid "La promoción social de las mujeres hispanorromanas: familia y estrategias matrimoniales" dins *Historia de las mujeres en España y América Latina. De la Prehistoria a la Edad Media*, Isabel Morant (Dir.), vol. I (Madrid 2006), p. p. 193-220.

de l'ordre familiar i, per tant, els valors tradicionals del matrimoni i la maternitat foren els principals interessos de llur existència, tot i que no renunciaren a prendre part en la seva comunitat cívica. Les dames romanes tenien un pedagog que les donava lliçons a casa només fins als 13 anys. A les romanes sota la concepció patriarcal de la feblesa femenina se'ls imposava un tutor: pare, marit, avi o fins i tot fill, des de les primeres lleis romanes. Com a protector seu devia representar-la davant la llei en moments com la signatura de contractes i la recepció o transmissió d'herències, entre d'altres accions, però aquesta subordinació va anar canviant amb el pas del temps i així amb l'Imperi s'acabà tolerant que una viuda assumís la tutoria dels seus fills i especialment del seu patrimoni. A partir d'una llei de l'any 186 a. C. es permetia a la romana elegir per si mateixa a la persona que seria el seu tutor.

Durant el Baix Imperi a la província baleàrica conviuen comunitats de diferents religions, especialment pagans, jueus i cristians. Devers l'any 418, el bisbe Sever de Menorca a la seva coneguda epístola parla de Theodorus, un ric jueu de Magona (Maó) que exercia càrrecs civils importants a la seva ciutat i que es podria tractar d'un acabalat comerciant amb vaixells propis, donada la facilitat amb que viatjava a Mallorca. Allà residia la seva dona, una notable dama jueva, segurament mallorquina, que posseïa i administrava extensos predis agrícoles cerealístics, cultivats per esclaus. D'ella no sabem el nom, seguint la recurrent invisibilitat

femenina que es practicava en els documents redactats per homes.²⁰

Les dones pageses a partir de l'Edat Mitjana

Durant tota l'Edat Mitjana i l'Antic Règim la major part de la població mallorquina treballava i vivia al camp; analfabets i sense veu aquells pagesos han deixat poca documentació sobre la seva forma de vida. En el cas de les dones pageses la invisibilitat històrica encara és més greu, atès que les fonts adesiara les posposen. Ja que si els contractes amb el senyor, “a la manera de bon conrador”, els feia l'amo, l'arrendatari, l'amicger o el majoral, i no la madona, igual passava amb els roters, petits parcers etc. Aquesta invisibilitat femenina també es donava en els contractes d'establiment emfitèutic, abundants des de l'Edat Moderna. Mitjançant aquells un senyor de possessió establí terres de secà, en parcel·les que anaven segons les èpoques des de mitja quarterada a 8 quarterades cada una. El senyor retenia el domini directe i cedia al pagès el domini útil que obligava a aquest darrer a lliurar-li indefinidament un cens anual en diners i, de vegades complementat amb espècies. El senyor mantenia el dret d'alou, pel que cobraria una quantitat cada vegada que l'emfiteute vengués el domini útil, i el dret de fadiga que li donava la preeminència de tornar a adquirir aquell domini útil quan hi havia una venda.

---

20 Fernando López Pardo “L'arxipèlag balear durant la República i l'Alt Imperi” op. cit. A la p. 394 l'autor ens parla d'Artemisia, cunyada de Theodorus i filla de Litorius, - del qual sosté que era pagà, - i explica que Artemisia posseïa a Menorca una gran propietat amb cup i premsa a on es conreava la vinya i es feia vi. Altrament Josep Amengual argumenta que Litorius era jueu a “LITORIVS, QVI NVPER HANC PROVINCIAM REXIT ET NVNC COMES ESSE DICITVR, I LA PROVÍNCIA INSULARUM BALEARUM (CA. A. 395-418)” dins *Les Balears romanes. Nous estudis*, María Luisa Sánchez León (ed.), (Palma 2012), p. p. 79-89....” op. cit., p. p. 139-169.

A sa Pobla hi va haver diferents èpoques d'activitat establidora, així durant el segle XVI es parcel.laren en petits trossos de mitja quarterada les possessions des Rafal Roig i Son Amer i durant el segle següent ho foren Son Senyor i Son Puig, però les grans finques continuaren en mans de les mateixes famílies nobles o de la ma major. A principis del segle XVIII sa Marjal era utilitzada com a comuna però entre 1708 i 1721 s'hi havien establert unes 145 ha., en trossos de mitja quarterada, separats per síquies que s'havien repartit entre 219 establidors. Durant el Trienni Liberal l'ajuntament constitucional de sa Pobla va distribuir una part de les seves terres, de "propis", entre els veïns jornalers per a fer-los propietaris.²¹

A la segona meitat del segle XIX, l'evolució de l'estructura de la propietat de la terra va estar condicionada pel procés de dessecació i de canalització de l'aigua de s'Albufera, el 1863, per la companyia britànica New Majorca Land Company. El 1872 s'establí la possessió de Talapi en 78 parcel.las, introduint-se nous conreus a totes les terres pobleres i d'ells cal assenyalar el de l'arròs, a s'Albufera des del 1900. Idò bé, igual que la madona, la muller d'aquells petits propietaris emfiteutes, desenvolupava unes tasques agrícoles i domèstiques imprescindibles per a la conducció de la parcel.la, però, a més a més, a la seva propietat desenvolupava les feines que a les possessions feien les jornaleres.

Una madona o una majorala eren un estaló necessari en tota finca o possessió ja que ella compartia amb l'amo o majoral la sembra, el batre i d'altres feines cícliques. A més a més, madones i majorales eren les que preparaven i organitzaven els diferents àpats, - en segons quins moments de collita per a més de 50 persones, - feien la bugada, duïen l'aigua

---

21 Arnau Company i Bernat Campins "Sa Pobla" a *GEM*, tom 13, p. 197-199.

del pou, aplegaven llenya, s'encarregaven de l'alimentació dels porcs i animals de corral, duïen l'hort, filaven, apedaçaven i confeccionaven la roba de la família, feien el sabó, encistellaven i conservaven els fruits (albercocs, figues, ametlles, llegums, alls, olives etc.) i pastaven i coïen el pa; a més a més, elles manaven i organitzaven la feina de les criades i de les jornaleres. El paper d'aquelles dones no sol sortir en les fonts documentals, per exemple, en els contractes d'arrendament i d'avitgeria de les possessions mallorquines; però hi han casos dels segles XVI i XVII en què el propietari, que sempre anomenava l'amo amb qui contractava, a continuació, citava el nom de la madona.²²

Aquells que no tenien terra havien de fer de jornalers i jornaleres o llogar-se per a tot l'any a una possessió, com a missatges o criades, però també hi havia molts petits propietaris que tant ells com elles anaven a jornal. Tots tenien tasques ben definides i tant homes com dones dedicaven horaris molt semblants a la feina agrícola. Però la documentació oculta la feina femenina i només podem saber una part de la feina de les pageses de l'Antic Règim mitjançant fonts com les ordinacions laborals de 1550 i 1575 o els llibres de comptes d'algunes possessions de la noblesa mallorquina.²³

També sabem dels treballs de les pageses per algunes fonts gràfiques com la sèrie dels quadres que realitzà el pintor Jaume Nadal el 1750 per

---

22 Onofre Vaquer “Contractes d'arrendament de possessions a l'Edat Moderna” dins *Les possessions mallorquines, passat i present*. Edició a cura d'Antònia Morey i Gabriel Jover, Ed. Documenta, Palma 2012, p. 243-252.

23 Gabriel Jover “Tres notes sobre la demanda de treball assalariat a les possessions mallorquines durant el segle XVI” dins *Les possessions mallorquines, ...*, op. cit., p. p. 209-229..

a la possessió de Massanella, comanats per la família Descatlar, a on surten les dones collint olives i garrofes. Una altra font gràfica important és el Mapa de Mallorca del Cardenal Despuig, publicat el 1789. Una obra erudita i preocupada per fer una acurada descripció de l'economia de l'illa poble a poble, ja que el mapa anava acompanyat d'una vinyeta de cada poble amb un gravat que reproduïa la seva principal activitat econòmica i a on, en segons quins casos, sortien les feines de les dones.

Tanmateix, la major part de la informació sobre la situació de les pageses mallorquines ens ve mitjançant les fonts orals, la literatura popular i els estudis etnològics que han recollit les feines tradicionals de la pagesia i algun en especial l'activitat de la dona rural.²⁴ Una de les millors aportacions en aquest sentit ha estat la de Bàrbara Genovard i, seguint el seu estudi, es pot afirmar que dins la família pagesa era molt difícil de separar el treball al camp, de la dedicació a la família; tot i amb això, ella fa una classificació de les feines femenines en tres categories: les tasques agrícoles, les de transformació dels fruits i les de manteniment i cura de la casa. Això darrer comprenia la cura dels infants i dels ancians, el proveïment i transformació d'aliments per a la família, - pastar, cuinar, aus de corral i hort, alimentar el porc, fer conserves, fer formatge i brossat, transport d'aigua i de llenya etc., - l'abastiment de roba filant i teixint a casa i la feixuga feina de la bugada. Els treballs agrícoles en la pròpia terra o a jornal giraven entorn a la trilogia mediterrània: cereals, oli i vi, sense menysprear la collita i conserva del fruit de la figuera que era un important complement alimentari per a la família i que anava a

---

24 Antoni Ginard i Andreu Ramis *La terra i el temps. De cap a cap d'any. Calendari rural de l'illa de Mallorca*, Olañeta Editor, Palma 1989. Per a la feina de la dona pagesa veure Bàrbara Genovard *Tall de Dones*, Institut d'Estudis Baleàrics, Palma 1989.

càrrec de les dones; així com el conreu i conservació dels llegums i la collita de les garrofes que també eren tasques femenines.

Significativament, a Mallorca la consolidació de la possessió en mans dels nobles i com a unitat de producció té a veure amb un canvi de dedicació agropecuària que requeria molta més incorporació de ma d'obra, com ha estudiat l'historiador Gabriel Jover. A partir del segle XVI amb la derrota de la pagesia en les Germanies i la subsegüent repressió, s'afiançà el dret de la noblesa sobre la terra i augmentaren les seves propietats, alhora es va passar d'una explotació gairebé de monoconreu ramader oví, combinat amb cerealicultura, amb poc treball incorporat, a una intensificació i diversificació de conreus al voltant de la trilogia mediterrània, sense abandonar la tradicional vocació ramadera. Segons aquests estudis, sembla ser que l'expansió i intensificació de la producció cerealícola es va dur a terme sobre l'augment de la demanda de treball assalariat femení.²⁵ Hi ha constància que durant els segles XV i XVI, els jornals que cobraven les jornaleres eren la meitat que els dels seus companys barons.²⁶

Pel que feia a les tasques cerealícoles, blat, ordi i civada, estretament lligades a la subsistència durant tot l'Antic Règim, hi havia una assignació per sexes: quan es sembrava, per exemple, els homes manaven la bística amb l'arada i elles anaven darrera tirant la llavor als solcs. Les dones es dedicaven majoritàriament a entrecavar, fer formiguers, llevar herba i espigolar. En els sementers de cereals, des del segle XVI el gruix de les

---

25 Gabriel Jover "Tres notes sobre la demanda de treball assalariat...", op. cit., p. 221.

26 Gabriel Jover "Tres notes sobre la demanda de treball assalariat..." op. cit., p. p. 209-229.

tasques de manteniment de la fertilitat del sòl era realitzat per dones.²⁷

Els homes s'encarregaven prioritàriament del segar i del batre, tot i que molt sovint elles també segaven. El cas de les segadores ha estat recurrentment ocultat per la documentació més convencional però a les fonts orals, tan importants a l'illa, podem trobar-les. Així a les gloses recollides per Rafel Ginard relacionades amb la feina de segar, una quarta part esmenta explícitament dones segadores, abundant entre elles les joves i fadrines. D'aquest important recull de gloses es desprèn que la tasca de segar sempre va ser considerada de les més dures i, per tant, abunden els laments i queixes pel mal d'esquena, per ferides i pel fort sol de juny amb una llarga jornada. En el cas de les segadores surten molts d'exemples d'al.lotes que es prometen no tornar mai més a les messes.²⁸

Durant el segle XVII a sa Pobla els dos principals cultius eren els cereals i el cànem, a més a més, a les marjals es cultivaven melons, síndries i carabasses.

El bestiar es continuava concentrant majoritàriament a les possessions i el que predominava era l'oví. Les ovelles eren les principals proveïdores de llet i de formatge per a l'alimentació i de llana per a la indústria tèxtil, aquesta llana era filada per dones i acabava sent lliurada als teixidors o teixida a casa per al consum domèstic. Les faves i altres llegums com

---

27 Gabriel Jover "Tres notes sobre la demanda de treball assalariat ...", op. cit., p. p. 209-229.

28 Rafel Ginard Bauçà, T.O.R. *Cançoner Popular de Mallorca*, segona edició, volum II, Editorial Moll, Palma 1980, p. p. 189-218. En aquest llibre l'autor va recollir, a diferents pobles, unes 490 gloses relacionades amb la sega de cereals. Si s'analitzen aquelles amb subjecte femení es pot deduir un rebuig a fer de segadora i segurament això reforçaria la tendència a fer invisible en aquella feina la presència femenina.

llenties, ciurons i guixes es destinaven a l'autoconsum. Les verdures s'hi cultivaven per al consum local i a les possessions s'anava estenent la vinya, el garrover i la figuera. S'ha de tenir en compte que les vermadores i collidores de garrofes solien ser dones, així com les figueraleres que, a més a més, es feien càrrec d'assecar les figues. Al llarg del segle XVIII la principal producció seguia essent el blat, seguit pels llegums, l'oli i el vi, a part de les fibres tèxtils de sempre. Tot al llarg del XIX hom continuà cultivant cereals, canem, lli, llegums i hortalisses.

Les possessions de muntanya ja des de l'Edat Moderna es dedicaven al cultiu de l'olivera ja que l'oli fou durant segles el principal producte que exportava el camp mallorquí. Testimoni d'aquesta dedicació olivarera serien les tafones que des del segle XVII treballaven a les possessions de sa Pobla amb terres més elevades com serien Son Cladera, Gaieta Gran, Son Mascord, Son Ferragut i Talapi.²⁹ La collita de l'oliva s'iniciava a principis d'octubre i podia durar tot el febrer. Era una feina dura i eminentment femenina, tot i que també hi participaven nins i nines. Aquesta tasca ocupava les dones del poble veïnat a la possessió però també d'altres que venien del Pla i que romanien a la finca el temps de la collita. Els propietaris i amos s'estimaven més contractar dones que homes per a collir l'oliva ja que el salari que cobraven les collidores era una tercera part del salari dels jornalers.³⁰ El jornal era molt baix i es complementava amb una paga en espècies que consistia en algunes gerres d'oli. Així, gràcies a la feina d'aquelles dones la família tenia, a

---

29 Martí Canyelles, Margalida Pujals, Sara Ripoll i Alexandre Seguí *Sa Pobla...*, op. cit.

30 Les dades més antigues sobre salaris a la possessió de Massanella es remonten al 1800 com les que aporten Antònia Albertí i Antònia Morey a "El funcionament d'una possessió mallorquina en el primer terç del segle XIX; Son Vivot del Puig d'Inca", *Randa*, núm. 20, p. p. 5-45.

més a més dels jornals dels quatre o cinc mesos que durava la collita, l'oli de tot l'any.

La vinya s'estenia per determinades possessions com Son Cladera, Son Ferragut, sa Llebreg i Talapi, però també per algunes petites propietats ja des de la conquesta catalana, aprofitant-se el seu fruit en forma de panses i transformat en vi. Durant l'Edat Moderna ja apareixen dones vermadores,³¹ encara que no tan massivament com a partir del segle XIX. Però la vertadera expansió del vinyet al camp mallorquí es produí a partir del segle XVII i com el vi era de baixa qualitat es va anar transformant en aiguardent, lligat a l'exportació. El setembre era el mes de la verema, una feina protagonitzada cada vegada més per dones.³² Elles seguien cobrant un poc més d'un terç del salari dels homes, cimalers i trepitjadors, aquesta era una feina masculina així com el transport en carro del raïm. Entre 1875 i 1891 s'hi estengué molt la vinya fins que arribà a sa Pobla la fil.loxera el 1891, aleshores les vinyes foren substituïdes per ametllers, el fruit del qual també era collit per dones. Les marjaleres treballaven al propi tros o com a jornaleres en el cultiu de les marjals en feines molt feminitzades com: cultius d'hort, mongeteres, hortalisses, carabasses, melons, síndries etc., i a partir del 1900 s'anà estenent la patata que havia arribat a sa Pobla al segle XVIII.

---

31 Gabriel Jover "Tres notes sobre la demanda...", op. cit., p. 213..

32 A partir del segle XVI va sent cada vegada més freqüent el treball de dones a jornal, suposant al començament la meitat dels vermadors com afirma Gabriel Jover "Tres notes sobre la demanda...", op. cit., p. 221.

Les arrosseres

Des del darrer terç del segle XIX a s'Albufera es començà a sembrar arròs, que el 1900 ocupava una superfície de 319 ha., i que el 1920 continuava sent molt important, pràcticament perdurà la massivitat d'aquest conreu fins a mitjans segle XX.³³ El conreu de l'arròs emprava molta ma d'obra fins al punt que la meitat dels jornalers i jornaleres de la vila treballaven en aquells camps.³⁴ Era una feina molt dura, tant la sembra com la collita ja que hom havia de tenir part de les cames dins l'aigua i com durant l'estiu els moscards podien transmetre paludisme, "tercianes", arrossers i arrosseres se n'intentaven protegir penjant-se del coll una bosseta amb alls.³⁵ Les fonts gràfiques, com és recurrent en relació al treball femení, ens mostren allò que les fonts escrites i seriades amaguen: la gran participació de les dones en aquelles tasques, en remull amb les faldes arremangades i amb els seus nins banyant-se en aquelles aigües.³⁶ Alexandre Ballester que fou un gran coneixedor del medi pobler també constata la important presència femenina en les tasques relacionades amb el conreu de l'arròs, afegint alguna nota etnològica com les cançons que les pobleres arrosseres cantaven, unes tonades anomenades "veus des plantar" que s'anaven transmetent de

33 Arnau Company i Bernat Campins "Sa Pobra" op. cit., p. 200.

34 Alexandre Ballester "Plantar arròs" *Sa Pobra I. Pobles de Mallorca*, núm. 51, 13-I-1989, p. p. 21, editat per Diario de Mallorca.

35 Martí Canyelles, Margalida Pujals, Sara Ripoll i Alexandre Seguí *Sa Pobra. La gent, el medi, la història*, op. cit., p. 37.

36 Vegeu les fotos provinents de l'arxiu municipal de sa Pobra i de l'arxiu del Regne de Mallorca. I que erròniament al que postren, duen per subtítol "Arroceros" en masculí quan la majoria són dones. Alguna d'aquestes fotos ha estat publicada per Antoni Pol i Miquel A. Cañellas "S'Albufera. 150 años de historia" p. p. 4-7 dins *Brisas*, núm. 1558 de l'1 d'abril del 2017.

pares a fills.³⁷ Durant la primera trentena del segle passat molts pagesos compraren o llogaren petites parcel·les per a sembrar-hi arròs, feina a la que dedicaven moltes hores tant l'home com la dona.

Treballadores del cànem i del lli

El Cardenal Despuig i els seus col·laboradors publicaren el 1789 el Mapa de Mallorca. En la vinyeta dedicada a sa Pobra es parla de la importància del cultiu del cànem i es reproduïx una dona treballant-lo armada amb l'espada, una eina que servia per a fer la segona colpejada a la fibra abans de ser filada.

Des del segle XIV hi ha documentació sobre el conreu del cànem i del lli a sa Pobra.³⁸ A la segona meitat del segle XVI hi hagué un increment de la producció de cànem i de lli, El 1514 el lloctinent general ordenà que a cada vila hi hagués un lloc exclusiu per a remullar les plantes de cànem i de lli. Els habitants de sa Pobra, Santa Margalida i Muro anaven a fer-ho a s'Amarador de s'Albufera.³⁹ Teixir aquelles fibres suposava una elaboració tècnicament poc complexa i per això ja durant el segle XVI aquest sector tèxtil s'estengué per la ruralia.⁴⁰ L'ús del teler estret, més fàcil de manejar, degué afavorir la participació de ma d'obra femenina en la fabricació de roba de cànem i de lli. Durant la segona meitat del segle XVII a l'illa s'incrementà de forma important l'elaboració de robes de

37 Alexandre Ballester "Plantar arròs", op. cit.

38 Veure Arnau Company i Bernat Campins "Sa Pobra" a *GEM*, tom 13, p. 196

39 Arnau Company i Bernat Campins "Sa Pobra", op. cit., p. 197.

40 Miquel Deyà Bauzá "La manufactura i el comerç" dins *Història de les Illes Balears*. Dirigida per Ernest Berenguer, volum II, op. cit., p. p. 432 i 433.

lli i de cànem i com que no era un producte d'exportació llur fabricació era menys controlada per l'autoritat gremial. A tot Mallorca a finals del segle XVIII hi han notícies de què moltes dones pageses filaven cànem amb les seves filoses.⁴¹

Sa Pobla el 1789 produïa 2500 quintars de cànem la qual cosa la convertia en la gran proveidora d'aquella fibra dins Mallorca i això quedava confirmat amb les dades del 1816 per a tot Mallorca, a on es produïen 213 quintars de lli i 4.275 de cànem, que com es veu era la fibra que aleshores més es teixia.⁴² El cànem es sembrava a s'Albufera i els majors productors durant el segle XVIII i gran part del XIX seguien essent sa Pobla i Muro. La collita es feia els mesos d'agost i setembre i la fibra millor era la d'agost que donava una roba més fina, mentre que al mes següent al ser el cànem més granat, proporcionava un teixit més ordinari.

El cànem es fermava fent-ne garbes que s'introduïen en les sèquies, a on romanien en remull uns vuit dies fins que començava el procés de putrefacció, aleshores s'estenien per la terra perquè s'eixuguessin al sol. Finalment eren traslladades al poble a prop del barri dit "Es corter Vell", a on grups d'homes, els trencadors, feien la fase més dura de bregar i trencar la fibra, colpejant-la i com es necessitava molta força física, era una tasca masculina. En canvi la segona colpejada amb l'espada, l'espadat, era exclusivament feta per les dones, així com el posterior pentinat, filat i sovint teixit.⁴³ Tanmateix, sa Pobla durant el segle XVIII

41 Joana-Maria Escartin *El querer ocult. El mercat de treball de la dona en la Mallorca contemporània (1870-1940)*, Edicions Documenta Balear, Palma 2001, p. 116.

42 Joana M. Escartin "Seda", GEM, tom 16, p. p. 57 i 58.

43 Antoni Galmés Riera *Cultura popular mallorquina...*, op. cit., p. 73, afirma que aquestes transformacions del cànem i del lli eren feines de dones.

i XIX no esdevingué un important centre manufacturer ni de cànem ni de lli per causa de la quantitat de ma d'obra que exigien la recol.lecció i les feines prèvies, com també per la intervenció del capital mercantil que va contribuir a la dispersió de la manufactura. Els poblers venien majoritàriament el cànem i el lli als mercats de Sineu i Inca i només una part d'aquelles fibres tèxtils eren teixides per les pobleres per al consum familiar.⁴⁴ El 1892 el municipi encara continuava tenint el cànem com un dels seus principals productes però ja el 1920 altres robes havien substituït les de cànem i lli, i ja no els trobam entre els principals conreus poblers que ara serien les patates, les mongetes, l'arròs, les hortalisses i els cereals.⁴⁵

L'obradora del lli seguia el mateix procés que la del cànem. El 1784, les viles de més producció de lli foren Muro i sa Pobla amb 1.000 quintars i el 1789 sa Pobla era el poble que més lli produïa, arribant entre ambdós pobles als 3.500 quintars. Entre 1770 i 1800 s'inicià l'hegemonia del lli sobre la llana i la demanda era de caràcter local i de consumidors de baix poder adquisitiu. Del lli sortia roba comú i llençols per al consum popular dins l'illa i les tècniques de fabricació de les teles eren rudimentàries, per això es convertí en una manufactura rural i dispersa, amb una important participació de la dona en el procés manufacturer.⁴⁶

---

44 Veure Arnau Company i Bernat Campins "Sa Pobla", op. cit., p. 198.

45 Veure Arnau Company i Bernat Campins "Sa Pobla", op. cit., p. 200.

46 Francesc Bonafè i Margalida Bernat "Lli" dins *GEM*, vol. 7, 1991, p. p. 329 i 330.

Femení singular

Joana Aina Peretó de Vidal i Serra de Marina

(circa Palma 1760-1840).⁴⁷

Aristòcrata progressista, propera a la Societat Econòmica Mallorquina d'Amics del País. De nissaga poblera per part de mare i pel seu matrimoni, ella heretà de part de son pare la possessió de Son Vidal, a Orient, vinculada al llinatge Peretó. A més a més, Joana Aina que el 1815 era una rica viuda, comprà a Jaume Sitjar Gelabert la finca del Terreno, a Palma.⁴⁸ Era una dona instruïda que de nina tingué un preceptor a casa com tenien les joves del seu rang, el qual, tant a ella com al seu germà Joan, els degué donar una bona formació ja que tots dos s'inclinaren cap als ideals il·lustrats.

Tenia devers vint anys quan es casà amb el seu oncle Pere Serra de Marina i Estada-Prom que era senyor de Son Serra de Marina i propietari de la possessió homònima i que també tenia terres a sa Pobra, per provenir d'una noble família poblera;⁴⁹ a més a més, Pere Serra de Marina era propietari de la possessió Can Prohom de Sòller, amb la

---

47 Joana Aina fou una dona rellevant però com ha estat recurrent oblidada per la història. Fou reivindicada per primera vegada per Isabel Peñarrubia a *Els primers demòcrates. Diccionari biogràfic del liberalismo mallorquí (1808-1837)*, Editorial Documenta, Palma 2014, p. p. 145, 146, 189 i 190.

48 Veure *Possessions de Palma.net* consultat el 7-IV-2017.

49 Hi ha notícies que la possessió Son Ferragut de sa Pobra el 1702 havia passat als Peretó Ferragut quan Anna Ferragut i el seu marit Salvador Peretó l'heretaren de Pere Antoni Ferragut Cànaves (1631-1702), el Capità Ferragut, en morir sense fills. Veure Martí Canyelles, Margalida Pujals, Sara Ripoll i Alexandre Seguí *Sa Pobra.*, op. cit.

posada al carrer de sa Lluna. L'espòs de Joana Aina era un home culte, el qual, influït pels ideals enciclopedistes de treballar pel bé comú, s'havia fet soci de la Societat Econòmica Mallorquina d'Amics del País. Ella compartí amb el seu marit les idees il·lustrades, però Pere Serra de Marina era quasi trenta anys major que ella i, al cap d'un poc més de deu anys de matrimoni, la deixà viuda. Tot i que havien tingut variis fills, només un arribà a la joventut, Antoni Serra de Marina i Vidal d'Orient però morí jove i fadrí el 1813.

El 1795 Joana Aina era una jove viuda de devers 35 anys i la trobam molt propera a la Societat Econòmica Mallorquina d'Amics del País, de la que el seu germà Joan era un soci molt actiu, i tot i que no consta com a sòcia, - ni ella ni cap dona, - sí que, significativament, estava subscripta al setmanari de la societat. Des de la seva viudetat compartia amb el seu germà el casal familiar de Palma del carrer de Sant Jaume i sabem que tots dos valoraven tant l'ensenyament que, el 1813, cediren el pati de llur casa per a fer-hi classes, en un moment en què els Amics del País tenien dificultats per a trobar un local per a la seva escola. Servà una bona amistat amb personatges del primer liberalisme com l'il·lustrat bisbe Bernat Nadal, fins al punt d'ajudar-lo en alguna de les seves empreses cíviqes i així el 1810 li donà els terrenys del Port de Sòller, que segregà de la seva possessió Muleta, per a ubicar-hi la Junta de Sanitat i el llatzeret.

També hi ha notícia d'un altre aspecte de la seva activitat cívica, ja que sabem que almenys des del 1803 mantenia als salons del seu casal palmès una tertúlia literària i política com feien les *salonières* franceses, també properes a l'enciclopedisme. Allà es trobaven regularment personatges lligats al liberalisme progressista com el rector de Sant Jaume, Manuel Rullan i Martorell, perseguit per l'absolutisme el 1813, per ser redactor

del diari radical La Aurora. A aquella tertúlia hi acudien alguns joves nobles també propers a aquell periòdic i que es comprometeren força amb el democratismes durant el Trienni Liberal, com Joan Cotoner i Despuig, Guillem Ignasi de Montis i Tomàs de Verí i de Togores.⁵⁰

Joana Aina continuà propera al progressisme durant aquells tres intensos anys de liberalisme i quan el 1824 esclatà la repressió absolutista, - contra els que havien donat suport al constitucionalisme del Trienni Liberal, - ella i el seu germà Joan es comprometeren fins al punt d'amagar a casa seva dos membres d'una societat maçònica, perseguits per la policia absolutista.

Els dos germans Peretó de Vidal tenien com a administradors de les seves nombroses propietats als germans Andreu i Joan Rubert Lledó que durant el Trienni també pertanyien a una societat secreta radical. Els Peretó i els Rubert estaven units per les mateixes idees liberals radicals i per una estreta amistat; fins al punt que, després del traspàs de Joan el 1835 i de la seva germana Joana Aina el 1840, sense descendència directa, feren hereus dels seus béns als Rubert.

Francesca Serra de Gaieta i Serra de Marina

(sa Pobla 1817 - 1902). Benefactora social.

Era filla dels propietaris d'una de les més importants possessions del poble, Gaieta Gran. Els seus pares, Gabriel Serra de Gaieta i Cànaves i Joana Serra de Marina i Crespi provenien de dues antigues famílies

---

50 Per aquests personatges veure Isabel Peñarrubia a *Els primers demòcrates...*, op. cit., p. p. 65-67, 138, 143, 152, 153.

poblers ennoblides. Francesca de nina, per pertànyer a una família aristocràtica, segurament tingué un preceptor a ca seva, per a ella i els seus germans i no degué anar a l'escola. Aleshores a les jovenetes de casa bona se'ls ensenyava només una cultura general i es posava molt d'interès en la seva educació religiosa i en què aprenguessin el que es deia ensenyances *d'adorno*, brodar i cosir, dur una casa i uns rudiments de música.

A sa Pobla l'ajuntament constitucional que havia estat elegit durant el Trienni Liberal féu reformes importants, com quan el 1822 distribuí terrenys que li pertanyien entre els jornalers pobres. Aquell ajuntament progressista també demostrà interès per l'ensenyament femení i, tan prest com el 1822, obrí una escola de nines de la que només sabem que era dirigida per la mestra Maria Aina Riutort. Tanmateix, l'escola femenina tenia menys alumnat que la masculina i així hi ha notícies que el 1860 a l'escola pública de nines assistien 40 alumnes enfront a la de nins amb 67 alumnes.⁵¹ Això s'ha de relacionar amb el colpidor analfabetisme femení, sempre superior al masculí, i que el 1887 a Mallorca l'índex de dones que no sabien llegir, encara era 88,05 per % enfront del 73,65 per % del homes.

A les cases de senyors terratinents com eren els Serra de Gaieta, quan moria el pare, el gruix de la propietat passava a l'hereu, sempre un baró, encara que no fos el primogènit. Però, curiosament, aquest no fou el cas dels Serra de Gaieta i Serra de Marina, ja que fou una dona, Francesca, la que heretà el gruix de la riquesa familiar, és a dir, la possessió de

---

51 Arnau Company i Bernat Campins "Sa Pobla" a *GEM*, tom 13, p. 206.

Gaieta Gran.⁵² El 1871 quan morí son pare, ella era una dona fadrina de 54 anys que pel seny i aptituds per a la gestió del patrimoni, - que havia demostrat durant els darrers anys de vida dels pares, - fou elegida per aquests com a hereva, en detriment dels altres fills mascles. Així Francesca que romangué fadrina quedà a la casa familiar, alternant les estades a la posada de Gaieta a la vila i a la possessió per tal de dirigir i ajudar en els treballs agrícoles. Repartiria el seu temps en la cura de la casa, a més a més de cosir i brodar, i respecte a la possessió, manaria al majoral i majorala, a les criades, organitzant el pastar, la bugada, les menjades de jornalers i missatges, ajudaria a fer conserves, revisaria els comptes de compres, vendes i salaris i dedicaria la resta del seu temps a les pràctiques religioses i a les bones obres. Tanmateix, Francesca, com les altres dones que no es casaven, patia una gran desubicació social perquè només les casades i casaderes participaven de la vida social, com berenars i tertúlies a altres possessions, balls, concerts i teatre a Palma etc., a on calia sempre dur companyia masculina.

A més a més, com el seu status no li permetia treballar una senyora soltera només era ben vista dins l'església i si era una dona rica i amb iniciativa, només podia canalitzar la seva activitat vers la promoció i patronatge religiós. Conseqüent amb tot això, ella havia decidit dedicar tots els seus esforços a que en el seu poble s'instal·lés una congregació franciscana que obrís una bressola i una escola de nines i que ajudàs els més necessitats. Perquè les Franciscanes Filles de la Misericòrdia feia uns anys que havien nascut a Mallorca amb la finalitat d'ajudar

---

52 El 1879 la possessió Gaieta Gran figurava a nom de Francesca i amb residència a sa Poblas. Veure Arxiduc Lluís Salvador d'Àustria *Les Balears. Descrites per la paraula i la imatge. Mallorca (Part general)*, vol. III, (original publicat en Alemany a Leipzig el 1880). Reedició catalana, Govern de les Illes Balears, llibre V, Palma 2002, P. 45.

els desvalguts i això ho concretaven en l'obertura d'escoles per a nines pobres i amb l'atenció dels malalts i desvalguts. I precisament l'any 1870 fou molt elogiat el lliurement de les germanes als malalts de la pesta a Mallorca, - que ningú volia atendre, - servei aquest que fou reconegut pels republicans de Palma.⁵³ El 1871 quan morí son pare Francesca Serra de Gaieta va heretar la possessió de Gaieta que no passà al seu germà, Gabriel (1834-1893),⁵⁴ i per això ella pogué disposar d'una certa fortuna que volgué invertir en l'obra franciscana a la que dedicà una part dels seus bens i, fins i tot les joies familiars que havia heretat, com ella mateixa explicava.⁵⁵

Francesca va introduir a sa Pobla una escola de nines regentada per la congregació franciscana amb la que mantenia uns estrets vincles. Per tant, des del 1870 ja tramitava el permís dels fundadors de la congregació per a establir un convent femení al poble. Finalment, el 12-V-1872 aconseguí que s'hi fundàs una comunitat formada per vint franciscanes, que es dedicaren a l'ensenyament de les nines i a la cura dels malalts i dels pobres i que ella finançà i a la que sempre protegí. Per a establir a sa Pobla aquella fundació, convent i escola, Francesca adquirí dels seus propis diners una casa entre 1870 i 1871 al carrer de la Goleta, actualment carrer Lluc, que féu reformar.⁵⁶ Entre 1872 i 1879 regalà a la

---

53 Veure d'Isabel Peñarrubia "El Sexenni Democràtic" dins *Història Contemporània. Història de les Illes Balears*, d'Edicions 62 (Barcelona 2004).

54 Joan Antoni Estades de Moncaire i Bisbal *Los Serra de Gayeta de la Villa de sa Pobla*, del blog del 16-II.2009 terrasdeantepasados.blogspot.com.es consultat el 12-IV-2017.

55 *Congregación de la Hijas de la Misericordia por una de las hermana 1856-1929s*, Edit. Seráfica, Vich 1929, p. p. 185-189.

56 Llorenç Pérez "Pequeño diccionario de poblenses ilustres" *Sa Pobla II. Pobles de Mallorca*, núm. 52, 20-I-1989, p. p. 9 i 10, editat per Diario de Mallorca.

nova congregació tres cases més per a ampliar l'escola i la darrera, el 1879, per a bastir una capella. Aquesta fou inaugurada el 1900 amb una missa solemne, el sermó de la qual fou dit pel seu nebot, mossèn Pere Serra de Gaieta i Bonet d'Ariany (1870-1949), fill del seu germà Gabriel, qui fou el continuador de la seva obra al poble.⁵⁷ Les franciscanes a sa Pobra desenvoluparen una important tasca social, concretant-se en un assistencialisme que aleshores no cobria cap institució pública. I així entre 1922-24 les germanes obriren una casa bressol perquè les mares pageses poguessin deixar els infants i anar a fer feina al camp, essent la primera inaugurada a un poble mallorquí i el 1924 obriren una altra bressola amb una escola de nines; a més a més, atendien els malalts i necessitats del poble. Una obra que Francesca havia fet possible, encara que ja fes anys que havia deixat aquest món.⁵⁸

Emília Sureda i Bimet

(Palma 1865-1904).

Poeta lligada a la possessió de son Cladera i que dedicà composicions a la ruralia de sa Pobra

Nasqué dins d'una família benestant i molt culta. Perdé la mare quan tenia només 10 anys. El pare, Joan Sureda i Villalonga, era un pròsper banquer interessat per la cultura. També el seu germà Joan, casat amb la pintora Pilar Montaner, fou un il.lustrat mecenes. Al Palau del rei Sanç de Valldemossa, Joan i Pilar mantingueren tertúlies literàries i artístiques, on convidaven molts viatgers il.lustres que venien a Mallorca. Al casal

---

57 *Congregación de la Hijas de la Misericordia...*, op. cit.

58 Arnau Company i Bernat Campins "Sa Pobra" a *GEM*, tom 13, p. 205.

familiar de Valldemossa Emília hi romania una part de l'estiu. Féu els seus estudis en un col·legi francès, fet que li donà accés a la literatura en aquesta llengua, però va ser autodidacta, a base de lectures, ja que fins a 1910 les dones no podien accedir lliurement a la Universitat. Aquest coneixement de la literatura francesa guarda relació amb el comentari que d'ella feia Miquel dels Sants Oliver, un dels seus mestres literaris: "Emília tenia un cert esperit a la francesa, conseqüència de les seves copioses lectures i dels seus viatges"⁵⁹. Oliver també valorava que la poetessa convertís els temes trivials i casolans en meditacions filosòfiques. Emília seguí el mestratge de Miquel dels Sants Oliver, Costa i Llobera i Joan Alcover⁶⁰.

La seva millor amiga fou l'escriptora Maria Antònia Salvà i per això quan sortí l'edició pòstuma dels poemes d'Emília, Salvà li dedicà dues poesies i un escrit en prosa. En aquest darrer explicava que havia estat l'amiga amb qui més s'identificà. Per les dues poetes l'escriptura va ser un espai de llibertat i el camí que triaren per tal de mostrar públicament la seva forma de ser dones. L'escriptora llucmajorera també ens hi explica que durant el seu darrer viatge a França, l'estiu del 1904, Emília li escrivia cada dia. El 1899 Emília guanyà als Jocs Florals de Barcelona el premi Colonya i el 1904 als Jocs Florals de Mallorca hi obtingué un accèssit.

Com Maria Antònia Salvà ella també admirava la poesia oral popular i el món rural; aquest coneixement i admiració per la cultura popular pagesa li venia de les estades que feia a la possessió de Son Cladera de

---

59 Miquel dels Sants Oliver *La literatura en Mallorca (1840-1903)*, Palma, 1903, p. 289.

60 E. Sureda *Poesies mallorquines*, prologat per M. Pons. Palma: Moll, 1992.

sa Pobla, a on passava llargues temporades. Romania en aquella finca convidada per la seva germana Faustina amb qui sempre havia estat molt unida i que com no havia tingut fills tenia molt de temps lliure per a trescar camps i jardins amb Emília la seva germana gran. Faustina s'havia casat amb el notari i polític Josep Socies i Gradolí que duia una intensa vida dedicada a la feina i la política; era propietari de Son Cladera, una finca rica i de producció molt diversificada.⁶¹ Almenys dos dels seus poemes ens parlen dels cicles agraris que vivia en aquelles terres. “Gloses pobleres”, - que degué escriure en el canvi de segle i que es publicà el 1905⁶², - estava dedicada a Maria Antònia Salvà i l’hi explicava de forma glosada com es vivia la primavera al camp pobler; utilitzava el recurs de la ironia i el registre popular que caracteritzaven l’art del glosar.

L'altra composició que la poeta contextualitzà a sa Pobla fou “Vida pagesa” que escriví la primavera de 1898 a Son Cladera, com ella mateixa explicava.⁶³ Al llarg d'aquells versos anava dibuixant els costums de la pagesia i les feines que durant tot l'any es feien a la possessió, essent varies d'elles protagonitzades per dones. Així quan parlava de les messes n'Emília donava visibilitat a “l'estol de segadores” a les que després seguien les espigoladores. I quan arribava la tardor l'autora d'aquell poema posava de relleu el paper de la dona a la verema i com el tall de vermadores acabava la festa ballant una mateixa.

---

61 Ja l'Arxiduc durant els primers vuitantes del segle XIX afirmava quan descriu Son Cladera, que pertanyia a “la família Socies de Palma”. Veure Arxiduc Lluís Salvador d'Àustria *Les Balears. Descrites per la paraula i la imatge. Mallorca (Mallorca III)*, vol. V, (original publicat en Alemanya a Leipzig el 1884). Reedició catalana, Govern de les Illes Balears, llibre V, Palma 2002, p. 473.

62 Emília Sureda *Poesies mallorquines*, Estampa d'Amengual i Muntaner, Palma 1905, p. p. 95-97.

63 Publicat a *Jocs Florals de Barcelona*, Barcelona 1899, p. p. 145-149.

La poesia d'Emília sovint té un caràcter autobiogràfic i a través d'ella podem saber més coses sobre la seva vida i pensament. Ella com altres escriptors es capbussava dins de la seva infantesa, la qual cosa es pot interpretar com una reafirmació d'un jo que rebia la incomprensió sexista: com si cercassin una explicació de per què no havien seguit el predeterminat destí de gènere, de per què s'havien sentit atretes per l'escriptura o simplement per un pensament propi.

Les dones escriptores havien estat nines lectores i cavil·ladores.⁶⁴ Així la poetessa ho explica a la poesia "La mula del tramvia": ella ja de nina pensava molt, tant de dia com de nit i quan al dormitori la seva germana més jove li demanava què feia vetllant, li contestava que "desembullava" pensaments. Eren idees que l'havien inquietat durant el dia. Aquella vida interior l'allunyava de la vulgaritat banal de les filles casadores de la burgesia. El seu amic Mateu Obrador ho descrivia a la nota necrològica esmentada amb aquestes paraules: "...avorria tot allò vulgar o adotzenat, se'n reia del sentimentalisme artificios i buit".

La incomprensió social que generava la dona madura culta, autosuficient i fadrina, devia provocar en la poeta una sensació d'ofegament. Ho intentava resoldre amb un recurs comú en les escriptores vuitcentistes: tenir ales per volar cap a la llibertat, cap a la creació com a evasió, per fugir de les constriccions de gènere.

Emília Sureda tampoc pogué defugir la mirada de l'altre, que abominava de les dones sàvies, flagell de les escriptores. Per això, com moltes de les poetesses intentà assolir la imatge de glosadora espontània i no instruïda que encara era acceptada per la crítica literària misògina.

---

64 Carmen Martín Gaité *Pido la palabra*, Anagrama, Barcelona 2002.

Ella que posseïa un selecte bagatge cultural escrivia el 1901 a la composició “La mula del tramvia”: “...jo som una mala glosadora; // que sé cert que el meu vers a les orelles // ha de sonar com un rum rum d’abelles”.

El 1898 quan l’autora escrivia “Vida pagesa”, premiada i publicada als Jocs Florals de Barcelona, feia la impressió que amb trenta-tres anys fugia de la vida social burgesa, que l’havia decebut. Sembla una renúncia a les relacions socials que li corresponien dins la seva classe. Fugir dels compliments i de la pressió social i refugiar-se al camp li proporcionaria la cercada llibertat i poder escriure, sentir i pensar amb autenticitat. En alguns versos de “Vida pagesa” es relaciona el deslliurament de pensaments i sentiments amb la vida natural a la pagesia.

D’altres poetesses, com la mateixa Maria Antònia Salvà -que compartí amb ella la condició de fadrina- sembla que també cercava refugi dins la vida rural a la seva desubicació social. Les escriptores casades de la mateixa època, en canvi, no manifestaven aquella necessitat de viure al camp; totes les que coneixem -Manuela de los Herreros, Victòria Peña i Margalida Caimari- s’adaptaren al model de matrona burgesa de Palma.

D’altra banda, Emília ja feia uns anys que havia abandonat el castellà com a llengua d’expressió poètica i seguint les passes dels seus amics escriptors de l’Escola mallorquina admirava la poesia popular de les gloses. Així en alguns poemes apareixen les cites als cants, balls i gèneres literaris populars. És tracta d’un ruralisme romàntico-costumista perquè Emília, com a familiar dels senyors observava però no compartia les feines agrícoles. Encara que els propietaris agraris si residien llargues temporades a les possessions, coneixien la feina del camp i mantenien lligams paternalistes amb els pagesos.

Però la nostra escriptora patí el dolorós privilegi dels electes, com deia Joan Alcover, i deixà aquest món als 39 anys. La sorprengué la mort mentre dormia a la seva casa de Portopí el 4 de novembre del 1904. El seu amic Mateu Obrador arreplegà el 1905 els seus 33 poemes en una edició pòstuma que prologà. El llibre fou reeditat el 1992 per l'editorial Moll amb un pròleg de Margalida Pons. Un poc abans del seu òbit havien sortit publicades a “Catalunya. Revista Literària Quinzenal” del primer semestre del 1903 algunes de les seves poesies.

Antònia Buades Vallespir, Madó Buades

(sa Pobla 1911- Palma 2007). Pagesa, folklorista i cantadora.

A Mallorca ha estat tradicional explicar el món als altres, però també a un mateix, mitjançant la versificació popular. Amb el glosar s'acompanyava la feina, es divulgaven notícies, es donaven consells pràctics, es transmetien sabers... I també s'expressaven sentiments. Les dones a Mallorca sempre havien compost gloses i tonades, essent les millors transmissores d'aquella tradició; ja l'Arxiduc Lluís Salvador d'Àustria, gran coneixedor dels costums i folklore popular, havia observat per al darrer quart del vuit-cents aquest paper de les pageses, tot explicant⁶⁵ que moltes cançons que ara constitueixen el gran patrimoni de la gent del país, tenien el seu arxiu particular en la memòria de les filles de la pagesia.

L'Arxiduc, no per casualitat, al llarg de la seva obra va anar reproduint

---

65 Arxiduc Lluís Salvador d'Àustria *Les Balears. Descrites per la paraula i la imatge. Mallorca (Part general)*, vol. II, (original publicat en Alemanya a Leipzig el 1871). Reedició catalana, Govern de les Illes Balears, llibre tercer, Palma 2002, p. 535.

vàries cançons que sempre puntualitzava que les havia escoltat d'al.lotes pageses.

Les pageses de sa Pobla sempre havien acompanyat amb tonades el ritme de la seva feina. Eren cançons antigues com aquelles tasques i que s'havien tradicionalitzat. Així hi havia la “tonada de s'espadar” que cantaven les treballadores del lli i del cànem armades d'una espadella amb la que colpejaven rítmicament el cànem o el lli en grups. Dels arrossers s'escampava arreu la “veu des plantar”, cançons amb cadència lànguida que interpretaven les dones i els homes que plantaven arròs a s'Albufera i que tractaven sobre aquella feina. Quan les messes, les segadores cantaven amb ritme diferent segons seguessin amb falç o falcella perquè l'eina imposava un determinat moviment i ritme i quan es topaven un estol d'al.lots amb un d'al.lotes, tots segadors, es llançaven cançons de picat una metàfora del festejament. També hi havia les cançons de festa que sovint s'acompanyaven de la ximbomba.

Antònia Buades provenia d'una família pobre ja que son pare i sa mare feien de jornalers i ja de molt nina, amb quatre anys, començà a treballar al camp. En aquella primera vintena del segle passat les mares encara se'n duïen amb elles els infants que deixaven baix un arbre mentre treballaven al camp. A partir dels quatre anys aquells nins i nines començaven a fer feines que requerien poca força com llevar les plantes de les patateres i després les dones desenterraven les patates, també podien espigolar, collir ametlles, garrofes i olives etc. Ella va anar aprenent les tonades que acompanyaven totes les feines del camp, des del segar i el batre el blat, el collir ametlles i garrofes, fins a les de sembrar arròs a ses veles, aquestes darreres dites “veu des plantar”. Segons el seu propi testimoni, va ser el padrí Toni qui les hi ensenyà i als cinc anys ja

les sabia totes.⁶⁶ Tanmateix, va poder anar a aprendre un poc de lletra a ca un mestre de sa Pobla que li ensenyà a llegir, escriure i a comptar.

De manera autodidacta i per la seva dotació natural per a la música, tan jove com als onze anys, guanyà el primer premi d'un concurs de tonades del camp que s'havia convocat el 1922 al Teatre Balear de Palma. Va ser molt aviat reconeguda com a cantadora per la seva veu i per l'estil personal que imprimia a les seves cançons, sense desnaturalitzar-les. Va actuar arreu de Balears i a diverses ciutats de l'Estat, especialment a Barcelona, acompanyada a la ximbomba pel seu marit, Bartomeu Gamundí Rosselló. Durant els anys 50 guanyà els concursos de cançons de Selva i de sa Pobla. El 1968 aconseguí el primer Premi Nacional de Folklore (Madrid) amb la cançó *Perendengue* o de des terrossar. Arran del Concurs de Cançons de Crestatx, formà el grup musical pobler Ximbombes i Cantadors. El seu primer disc el gravà el 1972 i té diversos discs enregistrats.⁶⁷ L'any 1998 l'ajuntament de sa Pobla li concedí l'Escut d'Or i el 2001 i el 2002 rebé respectivament la medalla d'or del Consell de Mallorca i el Premi Ramon Llull de les Arts. Té un carrer dedicat a sa Pobla i un altre a Palma.⁶⁸

Va ser una important folklorista que potencià la investigació de cançons de feina pràcticament oblidades, aconseguint que no es perdessin, especialment aquelles que només es cantaven a sa Pobla, per estar relacionades amb la tasca de plantar arròs i sembrar mongetes. Dedicà molt de temps a ensenyar al jovent aquelles cançons que tenien

---

66 J. Company "Entrevista a Madò Buades, vint-i-cinc anys després" *Sa Plaça*, sa Pobla núm. 10, abril 1993.

67 Alexandre Ballester "Antònia Buades Vallespir" a *GEM* tom 2, p. 262.

68 Alexandre Ballester "Temps enrera". Articles poblers publicats al *Butlletí Municipal* de sa Pobla, núm. 133, gener 2008.

la tonada en funció del moviment de la feina a la qual acompanyaven. Així, les seves cançons tenien aquell to d'autenticitat perquè ella havia realitzat aquelles tasques i, en concret, es titulen: tonades des sembrar, de llaurar, de treure aigua amb lates, de plantar arròs, des terrossar, de tapar formiguers, de sembrar mongetes, de collir figues, de tomar ametlles, de segar amb “fucó”, de segar amb “fucella” i de batre.

Antònia Buades encarna l'arquetip de dona pagesa enormement feïnera ja que, a més a més de cuidar els fills, fer feïnes de la casa, ser una activista de la cultura popular, no deixà mai de treballar al camp, gairebé fins als 82 anys, com ella mateixa explicava. I es sentia molt orgullosa del seu origen pagès i d'haver anat a marjal, rompent el mite de què segons quines feïnes més dures només les feïen els homes. Antònia explicava que ultra unes determinades feïnes agrícoles assignades tradicionalment a les dones ella també havia segat, llaurat, fet llenya, tret aigua amb lates i manejat motors.⁶⁹

Darrerament ha estat ressenyada al *Diccionari Biogràfic de Dones* de la Xarxa Vives d'Universitats, amb una breu biografia elaborada per Catalina Escarrer Bauzà.

---

69 J. Company “Entrevista a Madò Buades, vint-i-cinc anys després”, op. cit.

01

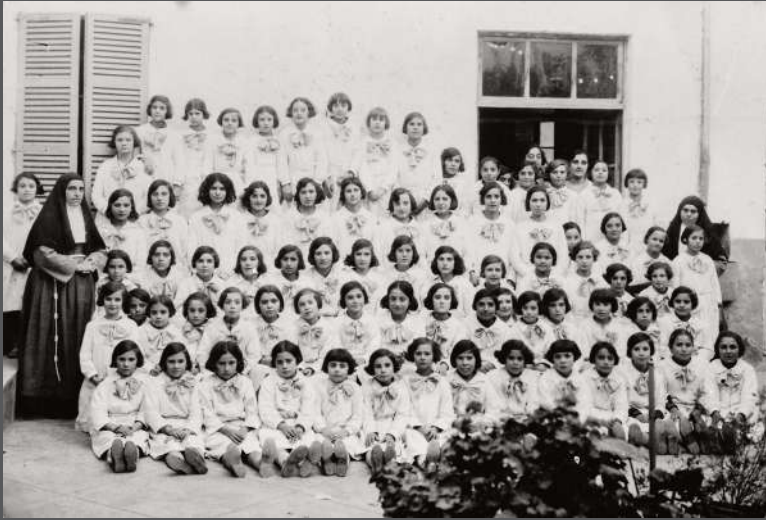
02

01 Dones amb trencadora de cànynom (arxiu UIB)

02 Dones fent la bugada (arxiu UIB)

03

04

03 Grup escolar ca ses Monges Franciscanes del carrer Goleta, 1927 aprox. (arxiu joan llabrés)

04 Carnisseria Municipal, 1927 aprox. (arxiu joan llabrés)

05

06

05 Empleades del servei telefònic, 1958 aprox. (arxiu joan llabrés)

06 Mestra cosidora i aprenents, 1933 aprox. (arxiu joan llabrés)

07

08

07 Edifici ca ses Monges Franciscanes del carrer Goleta, 1927 aprox. (arxiu joan llabrés)

08 Dones plantant arròs a l'Albufera, 1930 aprox. (arxiu Gual de Torrella)

09

10

09 Dones recollint mongetes, 1965 aprox (arxiu joan llabrés)

10 Dones fent saó amb buidador, 1980 aprox. (arxiu joan llabrés)

11

12

11 Dones esperant per un jornal, 1955 aprox. (arxiu joan llabrés)

12 Dones recollint patates, 1970 aprox. (arxiu UIB)

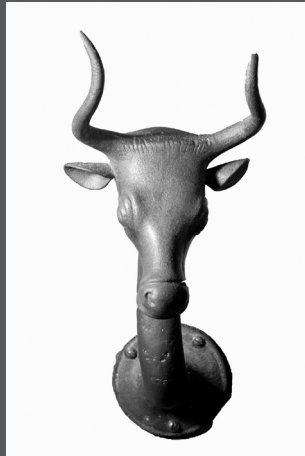

13

14

15

- 13 Dones rentant llana, 1958 aprox. (arxiu joan llabrés)
14 Madó Antònia Buades, 1994 aprox. (arxiu joan llabrés)
15 El Bou de Talapi, (arxiu Museu Mallorca)

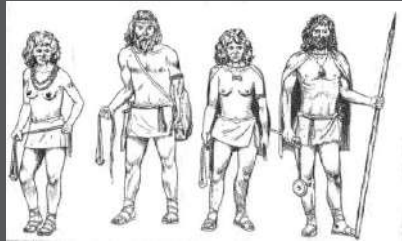

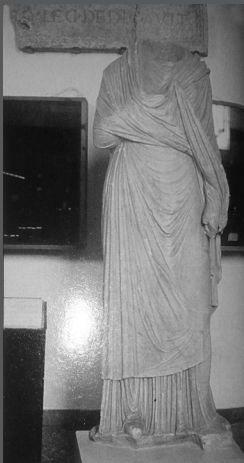
16

17

18

19

20

- 16 Diana
- 17 Emília Sureda
- 18 Foneres i foners
- 19 Matrona de Pollentia
- 20 Mapa cardenal Despuig

Ajuntament de sa Pobla

